

TÜRK KÜLTÜRÜNÜ ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ YAYINLARI

BENGÜ BELÄK

AHMET BİCAN ERCİLASUN ARMAĞANI

Editör

Doç. Dr. Bülent GÜL

Ankara / 2013

TÜRK KÜLTÜRÜNÜ ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ YAYINLARI

© Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 2013.

Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü yayınlarının tamamının veya bir kısmının yayıncının yazılı izni olmadan herhangi bir yolla çoğaltılması yasaktır. Yayınların fikri sorumluluğu ve imlâ tercihi yazarlarına aittir. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü yayınlarında yer alan başka kaynaklardan alınmış tablo, resim ve benzeri şeylerin yasal kullanım sorumluluğu yazarlarına aittir.

Gül, Bülent (Ed.)

Bengü Belâk Ahmet Bican Ercilasun Armağanı / Bülent Gül

X+510 s. 24 cm.

ISBN 978-975-456-115-9

1. Ahmet Bican Ercilasun - Biyografi 2. Türkoloji 3. Türk Dili 4. Türk Tarihi

TÜRK KÜLTÜRÜNÜ ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ YAYINLARI TÜRK KÜLTÜRÜ ARAŞTIRMALARI ARMAĞAN DİZİSİ 09

Genel Yayın Editörü

Prof. Dr. Dursun YILDIRIM

Editör

Doç. Dr. Bülent GÜL

Eser Hakem Kurulu

Prof. Dr. Dursun YILDIRIM • Doç. Dr. Bülent GÜL • Doç. Dr. Ferruh AĞCA •
Doç. Dr. M. Vefa NALBANT • Yard. Doç. Dr. Faruk GÖKÇE •

Kapak ve Sayfa Tasarımı

SEMETEYHAN [B. GÜL]

İletişim Adresi

Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü

Bahçelievler, 7. Cad. 17. Sok. Nu. 38, 06490 Ankara / TÜRKİYE

Tel: (00 90 312) 2133100 **Belgegeçer:** (00 90 312) 2134135

Genel ağ: <http://www.turkkulturu.org.tr>

e-posta: tkaedernegi@hotmail.com

Bengü Belâk Ahmet Bican Ercilasun Armağanı, Öncü Basımevi'nde 500 adet basılmıştır.
(Kazımkarabekir Cad. 85/2 İskitler/ANKARA Tel: 3843120)

Ankara /2013

Sunuş

Değerli Okuyucular,

Enstitümüz, imkânları çerçevesinde, Türklük bilimine uzun yıllar hizmet vermiş üyelerimiz için bir ‘armağan’ kitap hazırlayıp sizlere ulaştırmaya gayret etmektedir.

Elinizdeki bu “Bengü Belek” adlı armağan kitap, Türkolojiye zamanımızda önemli hizmetler ve katkılar yapmış olan değerli bilim adamı Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun’a tahsis edilmiştir. Ercilasun, bilim hayatına yazıp kazandırdığı bilimsel eserleri yanı sıra, yetiştirdiği genç bilim adamları ve idareci olarak Türkolojiye dünya ölçeğinde yapmış olduğu değerli hizmetler ile birlikte, fikri yazılarıyla da Türk dünyasına ışık tutmaya çalışan bir bilim adamıdır. Sağlık ve esenlik içinde çalışmalarını daha nice yıllar sürdürmesini dilerim.

Armağan kitabın editörlüğünü üyemiz Doç. Dr. Bülent Gül yüklenmiştir. Eser, değerli bilim adamlarımızın ilmi yazıları ile vücut bulmuştur. Enstitü ve şahsım adına gerek kitabı hazırlayıp yayına veren editörü Doç. Dr. Bülent Gül’e ve gerekse yazı sahiplerinin her birine ayrı ayrı teşekkürü bir borç bilirim.

İlgi sürdüğü ölçüde, gayretimiz de elden geldiğince imkânlar elverdiğince armağanlarımızı devam edecektir.

En iyi dileklerle hoşçakalmız.

Enstitü Başkanı
Prof. Dr. Dursun YILDIRIM

Ön Söz

Türklük biliminin hayattaki nadir şahsiyetlerinden biri olan Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun için Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü tarafından armağan eser hazırlanması görevi tarafıma verilmiştir. Akademik hayata atıldığımız günden itibaren hayranlıkla takip ettiğimiz Hocamız Ahmet Bican Ercilasun için bir çok armağan kitap hazırlanmıştır. Ama, üyesi bulunduğu Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü'nün armağan dizisi içinde yer alan elimizdeki eser, Hocamız için de ayrıca anlamlı olacaktır, diye düşünüyorum.

Armağan hazırlamak işi çok zahmetli, aynı zamanda da sıkıntılı olmaktadır. Özellikle de, duyuru yapmak, herkese ulaşmak... Bizim de ulaşamadıklarımız olmuştur; onlardan özür diliyorum. Kitabın hazırlanmasına 2012 yılında başlamıştık, elimizde olmayan sebeplerle yayınlamamız 2013 yılına kadar uzadı.

Armağan kitabın hazırlanması aşamasında yardımlarını gördüğüm Prof. Dr. Dursun Yıldırım, Doç. Dr. M. Vefa Nalbant, Doç. Dr. Ferruh Ağca ve Yar.Doç. Dr. Faruk Gökçe'ye en içten teşekkürlerimi sunarım. Hocamızın yayın listesini güncelleyen ve yayımlamamıza izin veren Prof. Dr. Ekrem Arıkoğlu ve Araş. Gör. Hüseyin Yıldız'a teşekkürü de borç biliyorum.

Hocamızın hayatını yazmak son derece zor olacaktı. En iyi şekilde yazacak olan da Hocamızdan başkası olamazdı... Hocamız çocuklarına ve torunlarına bırakmak için hazırladığı aile tarihi projesinden hayatı kısmını bize verdi ve burada yayımladı. Bu da önemli bir özellik. Okuyucular için büyük bir sürpriz olsa gerek.

Son olarak Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun adına bir armağan kitabı hazırlanmasını sağlayan ve bu kutlu görevi tarafıma veren Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsüne teşekkürlerimi sunarım.

Bülent Gül

İ Ç İ N D E K İ L E R

Sunuş / iii

Önsöz / v

Ahmet Bican ERCİLASUN

Bugün Yetmiş Yaşındayım
(Geleceğe Dönük Bir Aile Tarihi Projesi) / 1-34

Ekrem ARIKOĞLU - Hüseyin YILDIZ

Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun / 35-63

Ferruh AĞCA

Eski Türkçe Metinlerde Anlamsal ve Fonksiyonel Açından *idi* ve *iğe/iye/ie* Sözcükleri
Üzerine / 65-79

Ali Murat AKTEMUR

Tarihi Frej Apartmanı'nın Cephe Düzenlemesi / 81-92

Mustafa ARGUNŞAH

Kitâbü'l-Ef'âl Kıpçakça Bir Sözlük Müdürü? / 93-100

Ufuk Deniz AŞÇI

İngiltere'deki Türkçe Konuşan Toplumda İki Dillilik (Bilingualism) ve Dil Karışması
(İnterference) / 101-122

Erhan AYDIN

Olon Nuur / Galuut (Moğolistan) Yazıtı Üzerine Notlar / 123-130

Tsendiin BATTULGA

Runic Inscriptions in Biger / 131-138

Napil BAZILHAN

Orta Asya'daki Eski Türk Bitik Yazıtlarının Tarihî Kaynak ve Etnoarkeolojik
Araştırmaları / 139-152

Nergis BİRAY

Mahtumkulu'nun Şiirlerinde Ölüm Teması / 153-182

Ahmet BURAN

Türkiye Türkçesi Ağızlarında -R- /-R Türemesi / 183-192

Marcel ERDAL

Kıtañ-Türk Dil İlişkileri / 193-197

Намсрай ГЭРЭЛМАА

О Некоторых Однокоренных Словах Ойратского Диалекта И Тюркского Языка /
199-202

Önder GÖÇGÜN

Dede Korkut Hikâyeleri'nde Bir "Destan Unsuru" Olarak, "Ağrı Dağı" / 203-212

Gürer GÜLSEVİN

Türkiye Türkçesi Ağz Atlaslarında Kullanılacak Ölçütler Hakkında / 213-218

Umay TÜRKEŞ-GÜNAY

Tarih Geçmişin Değil Geleceğin Yolunu Belirler / 219-224

Galip GÜNER

Eski Türkçe *Kenç* "genç, yavru, çocuk" Kelimesinin Kökeni Üzerine Düşünceler / 225-
232

Erkan HİRİK

Kılınış Özellikleri Bakımından "(I)r...-mAz" ve "-DI...-mAdI" Yapıları / 233-242

Seçil HİRİK

Türkçede Kip-Kiplik Terimleri ve Tanımları Üzerine / 243-252

Ayşe İLKER

Oğuzların Yerleşiklik ve Göçerlik Hallerinin Dil Ölçütleri Üzerine Bir Deneme / 253-
260

Yaşar KALAFAT

Barak Baba ve Hayvan Ata Miti / 261-269

Leylâ KARAHAN

Namık Kemal'in Mektuplarından Dönemin, Türün ve Yazarın Diline Dair Notlar /
271-281

Osman KARATAY

Man 'Büyük' Kelimesi Üzerine / 283-288

Raile Abdülvahit KAŞGARLI

Geçmişten Günümüze Uygur Kişi Adı ve Soyadı / 289-304

Hikmet KORAŞ

Atasözlerinden Hareketle Uygur Türklüğünün Durumu Hakkında Bir Değerlendirme /
305-328

Mehmet Vefa NALBANT

Türk Lehçeleri Sözlüğü Olarak Divanü Lugatı't-Türk Üzerine Temel Sözcükler
Bakımından Bir Değerlendirme / 329-362

Perihan ÖLKER

Tanzimat Basınının Dili Üzerine Notlar / 363-376

Mehmet ÖLMEZ

Moğolların Gizli Tarihi ve Sözcükleri Üzerine / 377-384

Takashi ŌSAWA

Problems On The Old Turkic Terms 他人水 *Ta-Ren-Shui*, 勃登凝梨 *Bo-deng-ning-li* As
The Sources Of The Cult-Cultural Background Among The Orkhon-Yenisei Peoples /
385-404

Saim SAKAOĞLU

Konya Ağzında 'Köpek'e Dair Bazı Sözler / 405-409

Hülya SAVRAN

Kazak Türkçesi "Korkıt Ata Kitabı"nda Sona Gelen Edatlar / 411-420

Osman Fikri SERTKAYA

Sovyetler Birliği İle Türkiye Arasındaki Türkoloji İlişkileri / 421-430

Marek STACHOWSKI

On The Structure Of A Historical Dictionary Of Ottoman Turkish Verbal Collocations
/ 431-437

İsenbike TOGAN

Kadim Türklerde Devlet Oluşum Süreci Hakkında / 439-450

Nurdin USEEV

Kara Bol- Birleşik Fiilinin Anlamı Üzerine Ya Da Eski Türklerde Yetişkin Olmak /
451-455

Hatice ŞİRİN USER

Yabogan (A 80) Yazıtı Üzerine / 457-464

Hüseyin YILDIZ

Eski Uyurca *Dışastıvıstık*'ta İnkilemeler Üzerine Notlar / 465-482

Emine YILMAZ

Karşılaştırmalı Türk Dilbilimi Çalışmalarında Çuvaşçanın Yeri II
Biçimbilgisi / 483-490

Süer EKER

Türk-İran Dil Temasları-I
Türk-İran Dilbilimsel Coğrafyasına Genel Bir Bakış / 491-500

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE UYGUR KİŞİ ADI VE SOYADI

Raile Abdülvahit KAŞGARLI

İstanbul Üniversitesi

[Türkiye]

Özet: *Uygurlar, farklı zaman diliminde farklı dine itikat etmiştir. Bu sebepten dolayı, kişi adları, dinî inanışları yansıtmaktadır. Uygurlar ad, soyadı kullanma konusunda, Türk dünyasının bir parçası olarak diğer Türk boyları ile ortak değerleri paylaşmakla beraber, günümüzde zamanın ve mekânın özelliğine göre kendine özgü kullanım şekline sahiptir. Bu makalede Uygurların tarihten günümüze kadar kullandıkları ad ve soyadları ve onların kullanım şekli örnekleriyle kaleme alınarak, Uygur kültürünün, kişi adları biliminin, dil biliminin, sözcük hazinesinin ilgi alanı olan Uygur kişi adı ve soyadının değişimi gözler önüne serilmeye çalışılacaktır.*

Anahtar sözcükler: *Uygur kişi adı, soyadı, kişi adları bilimi, Uygur kültürü*

Uyghur Person Names and Surnames From the Past to Today

Abstract: *Uyghurs believed in different religions in different time slices. Because of this reason, person names reflect the religious beliefs. While Uyghur people share the common value with the other Turkish tribes, it has original usage form with the certain time and place characteristics today. In this article, the names and surnames which are used throughout the history until today by the Uyghur people and their usage forms are taken up with examples and the change of the Uyghur person names and surnames as an area of interest of the vocabulary as well as the Uyghur culture, person name science, linguistics is emphasized.*

Keywords: *Uyghur person name, surname, person name science, Uyghur culture*

Kişi adları ve soyadları, ait olduğu toplumun kültürel yapısını, geleneklerini, eğilimlerini yansıtan çok önemli dil malzemeleridir. Uygurlar, farklı zaman diliminde farklı dine itikat etmişlerdir. Dinî inanışın beraberinde getirdiği kültürel etki, diğer alanlarda olduğu gibi, kişi adlarında, soyadlarında ve onların kullanım şekillerinde görülmektedir. Son zamanlarda Uygurlarda kullanılan kişi adları ve soyadları, toplumun yaşadığı siyasi atmosferden de payını almıştır. Uygurcanın tarihi gelişimi sürecinden geçen kişi adları ve soyadları, dilin fonetik yapısını gözler önüne serme açısından ayrı bir önem taşımaktadır.

1. Ad

İslamiyet Öncesi

Tarihte Türklerin nasıl ad kullandıkları ile ilgili ilk ipuçlarını destanlar veriyor. Oğuz destanında Oğuz'un birinci hanımından olan üç oğluna Gün, Ay, Yıldız adı verildiği, ikinci hanımından olan üç oğluna Gök, Dağ, Deniz adı verildiği kaydediliyor. Bu adlar toplumun doğaya olan bağlılıklarını ifade ettiği gibi Şamanizm'deki kutsal kavramları da ifade ederler. (Öztürk 2000: 137, 146)

Tarihte Türklerde ad ve ünvan vermede belirli hususlar dikkate alınır. Ad veya ünvan ait olduğu şahsın belirgin özelliği yanında rütbe ve mevkiini de gösterirdi. Dede Korkut destanlarında Oğuzlar devrinde “bir oğlan baş kesmez ve kan dökmez ise ad koymazlardı” deniliyor. Fakat böyle bir gelenek belki henüz sop (klân) hayatı geçiren küçük topluluklar için düşünülebilir. Bu sebeple destanlardaki bu sözler ile, yiğitlik ünvanı almak gibi, başka bir gelenek söz konusu edilmiş olmalıdır. (Sümer 1999: I-17) Kül Tigin âbidesinin doğu yüzünde şöyle kayıtlar bulunmaktadır: “*Umay teg ögüm katun kutınga inim Kül Tigin er at buldi.*”(Umay gibi annem hatunun devletine küçük kardeşim Kül Tigin er adını aldı.) (Ergin 2008: 20, 21). Metnin takip eden içeriğinden anlaşılacağı üzere, er at, gösterilen kahramanlık sonucunda alınan ünvanıdır. Aynı âbidenin batı yüzünde: “*...Türk Bilge Kağan ayuşıka İnim Kültiginig küzedü olurtum. İnançu Apa Yargan Tarkan atıg [bjirtim.*” (Türk Bilge Kağanı, nezaret etmek üzere, küçük kardeşim Kültigin’i gözeterek oturdum. İnançu Apa Yargan Tarkan adını verdim.) şeklindeki kayıtları görüyoruz. (Ergin 2008: 30, 31). Burada Bilge Kağan’ın kardeşi Kül Tigin’e verdiği “İnançu Apa Yargan Tarkan” adı, onun er atı (ünvanı) olmalıdır. Nitekim Kaşgarlı Divan’ında “at” sözcüğünü “ad, lakap, unvan” olarak açıklıyor ve “*beg aña at birdi*” örneğini veriyor. (Kaşgarlı 1981: I-107) Orhun Yazıtlarında ad olarak geçen sözcükler şunlardır: Bilge, Böğü, Bumin, Enik, Eletmiş, İteriş, İşbara, İstemi, Kağan, Kültigin, Toña. (Ölmez 2000: 109)

Uygurların Buddizm’e inandığı dönemde, edebî şahsiyetlerden bazılarının adları, Aprınçur Tekin, Köl Tarkan, Sinku Seli Tutuñ, Kelime Keyşi, Fratyasrı, Ki Ki, Asig Tutuñ, Çisuya Tutuñ’dur. Devlet adamları adlarından Tura Kaya, Bulad Kaya gibi adlar vardır. (Almas 1989: 777, 805). 1334 yılında yapılan “Koçu Uygur İdikutlularının Katkı Bengü Taşı”nın yazılarını yazan kişinin adı Ki Ki Kırsa İçku idi. Kırsa yazarın adıdır. Ki Ki, Toharca menşeli dinî ünvanıdır. İçku ise İdikut devletinin iç işleriyle ilgili mevkiî ünvanıdır. (Komisyon 2006: II-56) Orhun bölgesi ve Beşbalık-Koçu bölgesi Uygur kağanları bilge (bilgili, akıllı), kutlug (talihli), alp (yiğit), külüg (ünlü), ulug (ulu), küçlüg (güçlü) gibi şeref ünvanları taşımakta idiler. (Caferoğlu 1931: I-105-119). Gök Türkler devrinde Beşbalık bölgesinde yaşayan Basmillar’ın başbuğları da İduk Kut ünvanını taşıyorlardı. Kaşgarlı, Divan’da Uygurlar hakkında bize birçok bilgileri vermiştir. Fakat İduk ve kut sözcüklerini ayrı ayrı olarak açıklasa da, eserinde İdikut ünvanına rastlanılmamaktadır. Bu husus, Uygur hükümdarlarının İduk Kut ünvanını XI. yy’dan sonra XII. yy’da aldıklarını gösterebilir. (Sümer 1999: I-72-76) R. R. Arat, İduk Kut ünvanının yalnız Koçu Türk devleti hükümdarları tarafından kullanıldığını kaydeder. (Arat 1986: 31)

İslamiyet öncesi Uygur kişi adlarında, Çiştanı, Haymavadı, Dušta, Dfamaguptaki, Dksanpit, Raçabumi, Ratnakar...Sartavaki, Sanputri, Mahabalı, Mahadivi...gibi Buda kitaplarından alınan Sanskritçe adlar da az değildir. Ancak bu tür adlar ile ilgili, şu an elimizde bulunan Uygurca sözlüklerde “özel ad, kişi adı” diye belirtmenin dışında, anlamı bakımından, hiçbiri izah edilmemektedir. (Taklamakanlı 1996: 195)

Türklerde kullanılan adlar üzerine, kitabeler, Divanü Lugati’t Türk, Dede Korkut destanları ve Şecere-i Terakime incelendiğinde, Eski Türklerde hayvan ve kuş adlarının, ad olarak nadir denilebilecek kadar azca kullanıldığı görülmüştür. (Sümer 1999: 21)

İslamiyet Sonrası

Türklerin İslam medeniyetine girişi, pek çok alanda olduğu gibi kişi adları geleneğini de etkilemiş ve İslamiyet’in kabulünden sonra çocuklara Allah’ın

sıfatlarını ad olarak vermek, Hazreti Muhammet ve ahabının, evliyaların, sevgi ve saygı duyulan dinî şahsiyetlerin adını koymak, Türk kültüründe ad verme geleneğinin birer parçası hâline gelmiştir. Hazreti Muhammet'in "Kıyamet gününde siz kendi adınızla ve babanızın adıyla çağrılacaksınız; dünyada güzel ad intihap ediniz" mealindeki hadisi ve ana babanın çocuğa ileride utanmasına sebep olmayacak güzel bir ad vermesinin, bir çocuğun anne ve babası üzerinde ilk ve en önemli hakkı olduğuna dair İslami anlayış, bu geleneğin oluşmasında ve sürdürülmesinde birinci derecede rol oynamıştır. (Karahana 2009: 18)

Türk kavimlerinden biri olan Uygurlar, İslam'ı aldıkları toplumların diğer özelliklerinden de etkilenmiştir. Bu etkilenmenin ilk sıralarında Uygur dilinin sözcük hazinesi ve Uygurların kullandıkları alfabe gelir. Keza kişi adları da bu etkilenmenin bir sonucudur. Uygurlar Müslüman olduktan sonra kendi yazılarını değiştirip Arap yazısı ile Uygur Türkçesi yazmaya başladıkları gibi, kendi Türk kökenli adlarını değiştirip Arapça ve Farsça adlar kullanmaya başlamıştır.

932 yılında Satuk Tekin, Karahanlı devletinin sultanı olur ve "Buğra" ünvanını alır. İslamiyet'i kabul ettikten sonra ise "Abdülkerim" adını alır. (Buğra 1998: 132). Böylece Uygur kişi adlarının Arapça ve Farsça'nın etkisi altına girme dönemi başlar. Aslında Karahanlılar İslamiyeti kabul ettikten sonra çocuklarına ad koymada geleneklerini hemen terk etmemiş, Türkçe ad koymaya belli bir zamana kadar devam etmişlerdir. Satuk Buğrahan iki oğluna Baytaş ve Tuğna İlik adını vermiştir. Birde bunun yanında İslami ad olan Musa ve Sulayman da yer almıştır. Karahanlılar hanedanlığının hanlarından Yusuf Kadirhan'ın (1026-1032) oğullarının adı Buğra Tekin (İslami adı Süleyman), Yağan Tekin (İslami adı Muhammet), Toğrul Karahan (İslami adı Mahmut) idi. (Almas 1989: 426) Burada geçen adların anlamı şöyledir: Baytaş: bay-zengin, taş- çevikliği sembole etmektedir. Tuğna ilik: Kaşgarlı, Tuğna (Tuğna) sözcüğünün "kaplan" anlamında olduğunu, Türklerde bu sözcüğün asıl manasını yitirerek ad veya ünvan olarak kullanıldığını kaydeder ve Tuğna Han, Tuğna Tegin adlarını örnek verir. Ayrıca Türklerin ulug hakani Afrasiyab'ın Tuğna Alp Er olarak adlandırıldığını bildirir. Bu sözcüğün "kaplan gibi güçlü, batır adam" anlamında olduğunu açıklar. (Kaşgarlı 1981: III- 502). İlik>ilig (il+lig=illi): ülkesi olan, hükümdar anlamındadır. Kül Tigin abidesinde "İllig" (illi) (Ergin 2008: 14, 18) şeklinde geçen bu sözcük, Uygurlar ve bilhassa Karahanlılar devirlerinde yaygın olarak kullanılmıştır. (Turan 1940: 192-199) Buğra: erkek genç deve, deve aygırı demektir. (Kaşgarlı 1981: I-548). Sembolik olarak cesareti, gücü ifade eder. Toğrul<toğril: Kaşgarlı, "Bin ördeği öldürüp birini yiyen yırtıcı kuşun adı, erkeklerde ad olarak kullanılıyor" şeklinde açıklıyor. (Kaşgarlı 1981: I-629). Tuğrul, Yeni Uygurca'da şuñkar (laçın) (Almas 1989: 427) olarak adlandırılan şahindir. (Necip 1995: 252, 382). Sembolik olarak cesur, korkmaz anlamında kullanılmıştır. Tegin (veya tekin, tigin) sözcüğünün anlamı hakkında Kaşgarlı, bu sözcüğün "kul, köle" anlamında olduğunu, Karahanlı prenslerinin bu ünvanı taşımalarını, hanedan mensuplarından büyük kağan Alp Er Toña'ya (Afrasiyab) köleler gibi saygılı olmalarından ileri geldiğini kaydetmiştir. (Kaşgarlı 1981: I-539). Çince kaynaklarda te çin (特勤 te çin) olarak kaydedilen (Sultan 2002: 77) ve Türkçeden alıntı kelime olarak "Türk ve Uygur kağanlarının oğul ve kardeşlerinin üstlendikleri görev" şeklinde açıklanan (Komisyon 1984: 341) bu ünvan, Kül Tigin'den sonra Doğu Karahanlılar'ın 1074 yılında hanlık sürdüren hanı Tuğrul Tekin'de (İslami adı Ömerhan) ve 1052- 1068 yıllarında hanlık sürdüren Batı Karahanlı hanı Böre Tekin'de (İslami adı İbrahim Bini Nasır) görülmüştür. Tekin ünvanı, Budizm mensupları olan Uygur İdikut hanlığında ise kurulduğu 850 yılından Çağataylar

tarafından tarih sahnesinden indirildiği 1335 yılına kadar toplam on altı İdikut içinde, on İdikut adında geçiyor. Bu adlar şunlardır: Pan Tekin, Bögü Tekin, İrdiminhan, Arslanhan, Bilge Tekin, İsen Tömür, Baurçuk Art Tekin, Kusmayın, Salun Tekin, Oğrunç Tekin, Mamorak Tekin, Kocigar Tekin, Nolin Tekin, Tömür Buka, Senggi Tekin, Taypan. (Almas 1989: 576-578, 813, 814). Bazı araştırmalarda Tegin ünvanının sadece erkeklere mahsus ünvan olduğu söylene de (Kahiri 1998: 116), Reşit Rahmeti Arat, Yitiken Sutra adlı eserden bir parçanın hatime duası kısmında geçen Silig Tigin adının, bir kadının adı olduğunu kaydeder. (Arat 1965: 238, 239). Keza Mahrnâg'de anılan prenseslerden birinin adı da Yultuz Bay Tigin idi. (Sümer 1999: 92). Yusuf Has Hacıp'in "Kutadgu Bilig" adlı eserinde geçen kişi adları Küntüğü, Ogdulmuş, Oğurmuş, Aytoldi idi. (Hacıp 1984: 123-1293). Görüldüğü gibi, müellif kendisi İslami ad taşıdığı halde eserinde geçen şahıslara Türkçe adlar vermiştir.

1271'de Kubilay Han, Çin'in Song hanedanlığına son vererek Yenjing'i (şimdiki Pekin) başkent yapmıştır. (Almas 1989: 771) Bu devlet Çin tarihinde Yuan Sülalesi olarak anılıyor. (Liu 2003: I/1 478) Yuan sülalesi devrinde yaşayan edebî şahsiyetlerden bazılarının adı Kün Süyünç Kaya, Kukun, Naşın (Neysen) (Komisyon 2006: II-29, 56, 51) şeklinde karşımıza çıkıyor. Moğol şehzadelerine Uygurca'yı ilk öğreten kişi adı Tata Tuñga'dır. Uygurca öğretenlerden Tata Tuñga'dan sonra Kara Yağaç Buyruk, Miñ Seris, Yulun Timur, Sucis, Şeyban adları geliyor. (Liu 2003: I/1 501). Bu devir şairleri arasında meşhur olan bir ad vardır ki o da Seidulla. (Komisyon 2006: 35). Bu ad Said (Arapça Sa'd- saadetli) + Allah sözcüklerinden (Allahın rızasına ermiş olan anlamında) yapılmış addır. Bu kişi adından anlaşılacağı üzere, Seidulla'nın yaşadığı dönem (1300-?), İdikut Uygurlarının İslam'ı kabul ettikleri dönemdir. Seidulla'nın, Mısır bilgini Ruvadi yazan "Müslümanlar Çin'de" adlı kitapta yer alması da (Komisyon 2006: 40) bu görüşü doğruluyor. Yuan sülalesi devrinde Çince eserleri ile ün yapan Uygur şairlerden Ma Zuçang, Şö Angfu (Komisyon 2006: 40, 46), devlet adamı Lian Şişian (Liu 2003: I/1 525) gibi adlar vardır. Bu adlar "Yuan Sülalesi Tarihi" gibi Çince kaynaklardan öğrenilen adlardır. Bu tür kişi adları üzerinde yapılacak araştırmalarda Uygurların o devirde Çince ad ve soyadı kullandıklarını düşünmek, büyük hataya yol açıyor. Çünkü bu tür adları Çinliler kayda geçirirken çoğu zaman Türkçe telaffuza göre geçiriyorlar. Çince heceli dil olduğundan Türkçedeki sesleri birebir karşılama zorluğu yüzünden farklı ses ortaya çıkıyor. Tıpkı Tigin'de olduğu gibi. Bazen de anlamına göre kayda geçiriyorlar. Örneğin: Sarı Uygurların (Çin'de Yügu olarak biliniyor) Aq Tatar, Sarı boylarının Çince 白 (bai okunuyor, beyaz anlamında), 黄 (huang okunuyor, sarı anlamında) karakterleriyle ifade edildiği gibi. (Sultan 2002: 79). Çinlilerin kendileri ile teması bulunan önemli kişilere özellikle Çince ad takma geleneği de göz ardı edilmemelidir. İsa Yusuf Alptekin'in (1901-1995) babasına Yü Çün-pu (Alptekin 1985: 36), Abdulhalık Uygur'a (1901-1933) Ha Ven-sey (Aliyeva 2002: 186), Burhan Şehidi'ye Vang Fu (Şehidi 1986: 584), Yang Zeng-şin ve Cin Şu-ren döneminde (1911-1934) ambal (ilçe başkanı) görevinde bulunan 1942'de polis karakolu hapisanesinde ölen Yakup'a ilçe başkanı görevindeyken Yu Yi-pu (Hocaahmet 1983: 224) şeklinde soyadı ve ad verildiği, bunun birer örneğidir. Bazı kişi adları ise efendileri tarafından verilen ünvanlar veya o ünvanların ilk hecesinin soyadı gibi ve Çin soyadı kültürüne uygun biçimde (soyadı, addan önce gelir) kullanılmasından ötürü bu şekilde kayda geçmiştir. Örneğin Lian Şişian'ın babası Buyruk Hiya, Cengiz Han'ın cenubi Yancu'ya

(Hebey eyaletinin güney kısmı) görevlendirdiği teftiş elçisidir. Evlatları babasına verilen bu teftiş elçisi ünvanının Çincesinin ilk hecesini kendilerine soyadı gibi kullanmışlardır. Kubilay Han'ın danışmanı olarak önemli vazifeleri üstlenen ve devlet siyasetinde etkili olan (Liu 2003: I/1- 525-538) bu şahsın adı için kullanılan Şişian sözcüğü, diğer Çince gibi görünen edebî şahsiyetlerin adı gibi menşe bakımından araştırılması gereken konudur.

Görüldüğü gibi Müslüman Türk hanedanları tarih sahnesine çıktıklarında, hanedan mensupları arasında Türkçe adlar kullanmışlardır. Zaman geçtikçe bu adlar azalmış ve yerini İslami adlara bırakmıştır. Nitekim aydın kesim de Arap ad soyadı kurallarına göre kullanmaya başlamış ve bu İslami ad koyma eğilimi topluma mal olmuş, insanlar bebeklerine İslami ad koymayı adeta bir gelenek haline getirmiştir. Örneğin Kaşgarlı, eserinde kendi ad soyadı ile ilgili “Muhammet oğlu Hüseyin oğlu Mahmut” diye bahseder. (Kaşgarlı 1981: I-1) Yusuf Has Hacıp, Ahmed Binni Mahmud Yükneki, Ebunesir Farabi, Muhammed Sıdık Reşidi, Seyyid Nesimi, Mehmet oğlu Ömer (Nef'i) gibi edebî şahsiyetlerin adları da İslami adlardır.

Uygurlar İslamiyeti kabul ettikten sonraki Hakaniye dili dönemi ve Çağatay Uygur dili döneminde, Arapça ve Farsçadan aldıkları isimleri yazıya geçirirken, Arapça yazılış şeklini muhafaza etmişlerdir. 1935 yılında yayın hayatına başlayan Uygurca “Şinciang Géziti” incelendiğinde, bu durum net olarak anlaşılmaktadır. Bu tür yazım şekli, 1954 yılındaki yazım kuralları düzenlemesine kadar devam etmiştir. Ancak Arapça Sami dil ailesine mensup bükümlü dil iken, Uygur Türkçesi Ural-Altay dil ailesine mensup eklemeli dil (Özkan 1999: 5-7) olduğundan ve Uygurca'nın konuşma dili ile yazı dili birebir uyumlu olmadığından, Arapça ve Farsça kökenli kişi adları, Uygurca'nın ses yapısına uyumlu şekilde değişmiş ve toplum tarafından değişmiş şekli ile benimsenmiştir. Örneğin: Peygamberimizin adı olan “Muhammed”, konuşma dilinde zamanla “Muhammet”, “Muhemmet”, “Mohemmet”, “Mehemmet”, “Mehmet”, “Memet” gibi farklı şekillerde kullanılmıştır. Bu kullanım, Leyla Karahan'ın değindiği gibi, hazreti Peygamber'e olan saygıdan değil, dil değişimi olayından kaynaklanan durumdur. (Karahan 2009: 20).

“Muhammed” olan kişi adının, Uygurlarda ses değişimine uğrayarak “Memet” olma sürecini, dil bilgisi bakımından şöyle açıklayabiliriz: Muhammed > Muhammet (sözcük sonundaki d sesi sedasızlaşarak t olmuştur) > Muhemmet (gerileyici benzeşme nedeniyle düz-geniş ön damak ünlüsü e, düz-geniş arka damak ünlüsü a'yı kendine benzetmiştir.) > Muhemet (vurgunun son hecede olması nedeniyle çift ses olan m'den biri düşmüştür) > Mehemet (gerileyici benzeşme nedeniyle dar-yuvarlak arka damak ünlüsü u, düz-geniş ön damak ünlüsü e'ye dönüşmüştür) > Mehmet (vurgu nedeniyle orta hecede e sesi düşmüştür.) > Memet (hece sonundaki h sesi düşmüştür.)

Bugün Uygurlarda yaygın olarak kullanılan “Memet” şeklindedir. Artık resmî yazılar ve eğitim dilinin Çince olması nedeniyle, “Memet” adı Çince “Mey mey ti” (yaygın olan Çince yazılış şekli 买买提¹- mai mai ti) olmuştur. Bu adı taşıyan şahıs, hatta çevresi tarafından Meymey diye adlandırılmaya başlanmıştır. Uygurlarda Hazreti peygamberimizin adını bir başka ad ile beraber kullanma şekli de mevcuttur.

¹ Burada kullanılan Mai telaffuz edilen Çince karakterin anlamı “satın almak”tır. Kimi insanlar “satmak”(卖-mai) anlamındaki karakteri de kullanır. Kişi adları için, isim cinsinden olan veya kişi ad, soyadları için kullanılan sözcüklerin seçilmesi, Çince karakterlerin bilinçli şekilde kullanılması daha doğru olacaktır.

Fakat bu kullanımda Muhammed adı, kısaltılarak kullanılır. Örneğin Metrozi (Muhammed +Rozi), Rozimemet, Metkerim (Muhammed +Kerim), Mettohti (Muhammed + Tohti), Tohtimemet, Mettudi (Muhammed +Turdi), Tudimemet, Mettursun (Muhammed + Tursun), Tusunmemet vs. Buradaki Tohti, Turdi (Durdu), Tursun (Dursun) gibi adlar ve onların kızlara koyulan şekli Tohtigül, Tohtihan, Tursunay, (Tursun + Ay), Aytursun gibi adlar, Uygurların çocuk ölümüne veya çocukların peş peşe doğmasına dur demek için bu şekilde ad koyma geleneğini yansıtmaktadır. Bir adın önüne veya arkasına bir başka sözcük özellikle İslami ad eklenerek kullanma eğilimi, Doğu Türkistan'ın güney kısmındaki Kaşgar, Hotan bölgelerinde yaygındır. Muhammed'in ses değişikliğine uğramış şekli olan Metbiçimine başka bir veya iki ad (Mettohtikurban< Mehemmet + Tohti + Kurban gibi) eklenerek kullanma Hotan bölgesinde yaygınlık kazanmış ise, Abd (kul anlamında) ile gelen adların kullanımı Kaşgar bölgesinde yaygındır. Örneğin: Abdukadir (Abdulkadir), Abducappar (Abdülceffar), Abdirişit (Abdülreşit) vs. Görüldüğü gibi, Arapça adlar içinde Abd ile gelen adlar rağbet görmüştür. Kadın adında ise ay, gül sözcükleri ile yapılmış adlar çoğunluktadır. Örneğin: Ayşem, Aypatem, Aygül, Aykız, Gülzade, Gülçimen vs.

Türklerin çocuklarına babalarının veya dedelerinin adını verme geleneği konusunda Eski Türklerle ait yazılı kaynaklarda her hangi bir bulguya rastlanılmamıştır. Oğuz Kağan'ın soy kütüğü incelendiğinde, Nuh Peygamber'den Oğuz Kağan'a kadar olan adlardan tekrarlananı yoktur. (Öztürk 2000: 115) Gök Türk hanedanı arasında Bumin, İstemi, İl Teriş ad ve ünvanlarını taşıyan başka kağan ve hanedan mensupları görülüyor. Bumin ve İstemi'yi şanlı ve kudretli ataları olarak öğen Bilge Kağan, onların ve bilhassa İl Teriş'in adını oğullarına koyabilirdi. Selçuklular'dan Davud Çağrı Beğ'in altı oğlunun adı bilinmektedir. Ancak bunlar arasında babası Mikail, dedesi Selçuk, dedesinin babası Tukak'ın adları arasında atalarından hiç birinin adları görülüyor. Alp Arslan'ın oğulları arasında da atalarının adlarını taşıyanlar görülmez. Melikşah da babası Alp Arslan'ın adını oğullarından hiç birine koymamış görünüyor. (Sümer 1999: 21) Uygur İdikut hanlığında 850 yılından 1335 yılına kadar toplam 16 İdikut, devleti idare etmiştir. Soy kütüğünde 10 İdikut'un Tigin ünvanını kullandığına rastlanırken, şahısların ünvan dışındaki adlarının çocuklarına konulduğu görülmemiştir. Yani 16 kişi adı biri birinden farklıdır. Karahanlılar hanedanlığında ise Harun Buğrahan adında iki kişi, Mahmuthan adında üç kişi mevcuttur. (Almas 1989: 813, 814, 679, 680) Kişi adlarının sonraki kuşaklarda tekrar etmesi, Uygurların çocuklarına atalarının adını koyma geleneğini, İslamiyeti kabul ettikten sonra edindikleri görüşümüzü doğruluyor. Nitekim İran Samanilar Sülalesi'nde (225- 651 yıllar) ve Arap Ümmeviler Halifeliğinde (661-750 yıllar) devlet yönetenlerin adlarının sonraki kuşaklarda tekrarlanması da (Almas 1989: 414, 415) bu görüşü destekliyor.

Uygurların çocuklarına dedesinin adını verme geleneği söz konusu olduğunda, eğitimci, şair, müzisyen Memtili Efendi'yi (doğumu 1901, ölümü 1937) örnek gösterebiliriz. Memtili Efendi'ye dedesinin adı konulmuştur. Memtili Efendi'nin büyük dedesi Molla Gocilak'ın Memtili adında bir oğlu vardı. Memtili kervan develerine sahip büyük sermayeli tüccar iken, 1867 yılında Yakup Bey'e asker olmuş, 32 yaşında şehit olmuştur. Şehit olan Memtili'nin büyük oğlunun adı Tohtaci (Tohti Hacı) idi. Tohtaci'nin iki oğlu olmuştur. Memtili Efendi, işte bu iki oğlun küçüğüydü. Tohtaci küçük oğluna babasının adını vermiştir. (Seyit vd. 1997: 1-6)

Uygurlarda çocuklara kendi babalarının adını verme geleneği vardır. Bu gelenek toplumdaki her kez için ve her durumda geçerli değildir. Bebek anne karnındayken

babası vefat ettiyse, bilhassa şehit olduysa, babasını yaşatmak amacıyla onun adı oğluna verilir. Örneğin, XX. yy Uygur millî eğitiminin önemli şahsiyetlerinden biri, ünlü bilgin ve pek çok eserin yazarı Abdulkadir Damollam (1881-1924) (Kurban 2010: 169-172), mahallenin müezzini tarafından evinde katledilmiştir. Abdulkadir Damollam şehit olurken, anne karnında olan oğluna, doğduktan sonra “Abdulkadir Damolla” adı verilmiştir. (Memtili 2000: 20)

Çin Halk Cumhuriyeti kurulduktan sonra, Uygurlar mevcudiyetini korumanın ön koşullarından biri olarak gördükleri İslam’a sınıksız sarılmaları nedeniyle, çocuklarına Kur’an-i Kerim’de geçen sözcükleri ad olarak seçmeye devam etmişlerdir. Fakat bu isteğe Arapça bilmemek ve bilinçsizlik eklenince kişi adlarında anlamı pek hoş olmayan, Şevket (diken anlamında), Ramile (dul kadın anlamında), Elfire (dişi fare anlamında) gibi adlar veya anlamı dinimize uygun olmayan, Abdumamut (Mamut’un kulu), Abduhélil (dostun kulu) gibi adlar karşımıza çıkmaktadır. Buradaki “abd” sözcüğünün anlamı ile ilgili, Uygur bilim adamlarından Taklamakanlı, Arapça Çince sözlüğe atıfta bulunarak farklı görüş bildirmiştir. Taklamakanlı’ya göre “abd” sözcüğü “kul” dışında “adam, insan” anlamlarını da içerir. Dolayısıyla Abdirehman (Abdurrehman) adını, Allah’ın sıfatlarından biri olan Rahman sözcüğü artı kul sözcüğüyle “Allahın Kulu” olarak değil, “rahim sahibi insan” olarak açıklamıştır. Bu yoruma göre Abduhélil, “dost insan” olarak açıklanır. (Taklamakanlı 1996: 207)

Uygur kişi adları, sözcük hazinesindeki önemli unsur olarak, devrin siyasi atmosferini yansıtmaktadır. Şöyle ki, İli bölgesinde Üç Vilayet İnkılâbı devrinde doğmuş çocuklarda “Çeni” (Gani baturun adı), Ahmetcan (üç vilayet inkılâbı liderlerinden Ahmetcan Kasimi’nin adı), Rizvangül (üç vilayet inkılâbı ordusunun kahraman hemşiresinin adı) gibi adlar konulmuştur. 1950’li yıllardaki “Zorbacılara Darbe”, “Yer Islahatı” dönemlerinde “Azat”, “Islahat” gibi adlar çok konulmuştur. Kültür Devrimi sırasında çocuklara Islahat, Medeniyet, Avangart (öncü), İlğar (öncü, ilerici) gibi adlar daha çok konulmuştur. (Sıdık 1997: 52). 1990’dan sonra Çin kültürü ile tarihten beri hiç olmadığı kadar yakın temas nedeniyle ve nüfus kayıtlarında Çince dil yapısına en uygun biçimde yazabilme kaygısıyla Dilnar, Ümit gibi adlar tercih edilmiştir ve Çince Di na (迪娜), Yü mi (玉密) şeklinde kayıt yapılmıştır. Bu tür adların Çincesinden Türkçesini çıkarmak oldukça zordur. Son zamanlarda Ğalip, Alim, Utuk gibi adlar konulmakla birlikte, bilinçli aydınlar çocuklarına Tuğluk, Aytekin, Kütluk gibi Türkçe adları daha çok koymaya başlamıştır. Devletin açıkladığı 2004 yılının istatistik bilgilerine göre, Doğu Türkistan’da lisans ve meslek yüksek okul düzeyinde eğitim gören kişi sayısı (etnik kökenine bakılmaksızın) binde sekiz oranındadır. (Komisyon 2005: 789). Uygurlar toplam nüfusun % 46’sını teşkil etmektedir. (www.china.com.cn). Aydın kesimin bu kadar az olduğu bir toplum söz konusu olduğundan, bu tür ad koyma eğiliminin genel eğilime göstereceği etkisiyle ilgili, büyük beklentilere kapılmamalıyız.

Çağdaş Uygur kişi adlarında cinsiyet kavramı belirgindir. Çince’de adlar için kullanılan karakterlerin anlamından erkek veya kadın olduğu anlaşılamayan durumlar mevcut olduğundan, resmî evraklarda ve yazılarda kadınlar için, adın devamında parantez içinde “kadın” diye açıklama yapma ihtiyacı duyuluyor. Örneğin: Lu Su-xin (kadın). (Komisyon 1995: 478) Uygur kişi adlarında ise böyle bir açıklama söz konusu değildir.

Uygur kişi adlarının kullanımından şahsın yaşı, aşağı yukarı çıkartılabilmektedir. Genelde adı söylenmeden saĝam, han, ĝozam, botam, pahlinim, ay, peri, gülüm,

munçikim, tumuçukum diye hitap ediliyorsa, hitap edilen kişinin 5-6 yaşından küçük çocuk olduğu anlaşılabilir. Gül (Reyhangül, Rizvangül gibi), kız (Hernisaqiz, Dilberkiz gibi), can (Perhatcan, Turğuncan gibi), ahun (Tohtahun, Dolğunahun gibi) sözcükleri ile gelen adlarla hitap ediliyorsa, kendisine hitap edilen kişinin genç veya orta yaş kişi olduğu anlaşılabilir. Genelde yaşı büyük olanlar, yaşı kendisinden daha küçük olanlara bu şekilde seslenirler. Ahun (Emitahun, Bekrahun gibi), han (Patemhan, Ayşemhan, Emethan, Mollemethan gibi) sözcükleriyle hitap ediliyorsa, hitap edilen kişinin yaşlı kişi olduğu anlaşılabilir. Genelde yaşlılar kendi yaşlılarına bu şekilde seslenirler. Yaşça küçük olanlar yaşça büyük olanlara bu şekilde hitap etmezler. Mutlaka adın arkasına dada (baba) , apa (anne), bova (dede), çoñapa (nine), hede (abla), tağa (amca veya dayı), aka (ağabey) gibi sözcükler eklenerek kullanılır. Yeni Uygurca'da akrabalık ilişkilerinde kullanılan sözcüklerin pek gelişme göstermemesine karşılık, kendisinden büyük olanlara ister doğrudan kandaşlık bağı olan akrabaları olsun, ister akrabası olmasın, genelde hep bu şekilde hitap edilir. Bu kullanım, Uygur örf adet kültüründe büyüklere gösterilen saygı olarak algılanır. (Hebibulla 2000: 501, 528). Buna mukabil, daha yaşlı bir kişi kendinden genç bir kişiye hitap ederken sadece onun adını kullanır.

Son zamanlarda Doğu Türkistan'ın şehirlerindeki ilköğretim okullarında, özellikle sözde “çift dilli eğitim”in pilot uygulaması yapılan okullarda, Uygur dili 4. sınıftan başlayarak haftada iki saat verilmektedir. “Tecrübe Sınıfı” (deneme sınıfı) adı altında Çinli ve Uygur öğrenciler aynı sınıfta eğitim almaktadır. Bu uygulamada, Uygur öğrencilerin ilköğretim eğitimi Çince yapılmakla beraber onların adları çok farklı bir şekilde sokulmaktadır. Örneğin Mahire (kendi adı) Abla² (baba adı) şeklinde ad soyadı taşıyan öğrenci, okul kayıtlarında Çince Ma Yila Abula (马依拉 阿布拉) olarak yazılır. Çinliler genelde tek hece soyadı, bir veya iki heceden oluşan ad kullandığından, herkes onu Mayila (Ma Yi La) olarak bilir. Çinlilerde Ma soyadı olduğundan Mayila adının ilk hecesi, hocaları ve okul arkadaşları tarafından sanki soyadıymış gibi algılanmıştır. Çin ad kullanma geleneği gereği, günlük yaşamda Yila olarak çağrılan öğrenci, bu ismi öyle bir benimsemiştir ki, bir Uygur hemşerisinin “*étiñiz nime ?*” (adınız nedir) sorusuna hiç düşünmeden *Yila* diye yanıt verebilecek duruma gelmiştir. *Yila* ne Uygurcada nede Çince bir anlam ifade etmektedir. Bu örneği çoğaltabiliriz. Bu örneklerin çoğalması ve zaman geçtikçe çoğalma yönüne doğru ilerlemesi, Uygur kişi adlarının toplumsal değişme riskini arttırıyor.

Kaşgarlı Divanın'da 110 civarında kişi adı vermiş ve bunlardan yüzde yetmiş Türk kökenli antroponimler (Amanoğlu 2000: 7) iken, bugün Doğu Türkistan Uygurlarının kişi adları içinde %80 oranında Arapça menşeli, %5 oranında Farsça menşeli, %4.5 oranında Türkçe ad mevcuttur. Geri kalan kısmı ise Türkçe Arapça, Türkçe Farsça, Arapça Farsça unsurlardan oluşmuş karışık adlar ve Arapça, Farsça aracılığıyla dile yerleşen İbranice adlar, Avrupa kişi adlarıdır. (Sultan 2002: 133, 135)

2. Soyadı

Tarihte Türkler klan ve kabilelerin uruk adları, boy adları, cemaat adlarını ve ünvanlarını kendi adıyla beraber kullanmışlar, evlatları da bu kullanım şeklini

² Abla, Abdullah'ın ses değişikliğine uğramış şeklidir. Türkiye Türkçesindeki akrabalık ilişkilerinde kullanılan “abla” sözcüğü ile aynı anlamı ifade etmez.

devam ettirmişlerdir. Bu kullanım, şu an bildiğimiz soyadı kavramını tam olarak karşılamasa da, bir nevi soyadı görevini üstlenmiştir.

İslamiyet Öncesi

Hotan bölgesindeki Uygurların kurduğu Udun hanlığının “Vaycra” adını, milattan önceki III-VI. yy’dan Karahanlılar dönemine kadar yaklaşık on beş yüz yıl boyunca devam ettirdikleri bilinir. Bu cemaat adı Çince kaynaklarda “Veyçi”, veya “Yüyçi” (尉迟-wei chi) olarak, devrin yerli dilinde “Visa”, “Viysara” olarak, Tibet yazısındaki vesikalarda “Vijya” olarak, Sanskrit ve diğer dillerde “Vijaya”, “Vaysara”, “Vaijra” olarak kaydedilmiştir. (Bugün Uygurca araştırmalarda Vaycra şekli kullanılmaktadır.) Örneğin: Vaycra Sambiha Vaycra Simha, Vaycra Virya, Vaycra Bohat İnçu vs. 60’dan fazla Udun hanı ve onların cemaatleri bu adı kullanmıştır. (Sartekin 1998: 50, 51).

Kusen hanları Beg sözcüğünü kendilerine soyadı gibi kullanmışlardır. Örneğin: Beg Tun, Beg Sunic, Beg Han, Beg Yultuz, Beg Bay vs. (Sartekin 1998: 51). Azat Rehmitulla Sultan, Çince “Kuzey Hanlıklar Tarihi” adlı eserin “Bati Yurt” bölümünde, Kusen devleti ile ilgili bilgileri verirken “Onların hanlarının soyadı Bey (白 bai okunur, anlamı bayaz), Lui Guang, Bai Zhen’i han olarak görevlendirdiğinden beri (Miladi 383 yılı) böyle adlandırılmıştır” şeklinde kayıtlar olduğunu söyler. (Sultan 2002: 85) Buradaki Bey sözcüğünün etimolojisi ile ilgili farklı görüşler mevcuttur. İngiltereli H. Vambiri, Kusan hanlarının bu soyadının, onların yaşadığı yurdun adı ile ilgili olduğu görüşündedir. Vambiri’ye göre Tohri dilinde “Kotsi” sözcüğü “ak (beyaz), nurlu” anlamında olduğundan, hanlar Çince anlam çevirisini kullanmışlardır. (Niu 1994: 132). Şiang Zhu –ming, “ak” anlamındaki soyadın, Kuça’nın kuzeyindeki Aktağ’dan (白山 bai shan –beyaz dağ anlamında) geldiğini söyler. Japonyalı Sung Tiançuan ise Kuça’dan bulunan vesikalardaki “swarnabüspe”, “swarnapospa” veya hanların adlarında geçen “popsa”, “büspa” sözcüklerinin Tuharca’da “Altıngül” anlamında olduğunu, “swarna” sözcüğünün Kusen hanlarının ananevi soyadı olup “ak” anlamına geldiğini kaydeder. Abliz Muhammet Sayrami, “Bey” sözcüğünün eski Türk dilindeki “beg” ile ilgili olduğu görüşündedir. (Sultan 2002: 86).

İslamiyet Sonrası

Karahanlılar döneminde Uygurlar İslamiyet’in etkisiyle İslami ad kullanmaya başlamışlarsa da arslan (kaplan), buğra, tuğril (şahin) gibi cemaat ve nesep adlarını kullanmaya devam etmişlerdir. Örneğin Satuk Buğrahan, Ali Arslanhan, Tabğaç Buğrahan vs. (Komisyon 1991: 99, 100). İran tarihçisi Reşideddin, Camiu’t-Tevarih adlı eserinde Oğuzhan’ın Künhan, Ayhan, Yultuzhan, Kökhan, Tağhan, Denizhan adlı altı oğlundan olan yirmi dört torununun yirmi dört uruğu teşkil ettiğini, onların uruk adlarını, anlamını, simgelerini, damgalarını veriyor. (Reşideddin 1992: I/1-142-145). Kaşgarlı Divan’ında Oğuzların yirmi iki uruktan oluştuğunu açıklarken bunların has adını, belgesini ve mührünü tek tek vermiştir. Ayrıca şöyle bir açıklama getirmiştir: “Bu urukların adları, onların en eski dedelerinin adlarıdır. Araplarda Selim Oğulları, Heface Oğulları denildiği gibi onlar da kendi adlarını atalarının adlarına göre devam ettirirler.” (Kaşgarlı 1981: I-77-80). Kaşgarlı’nın bu beyanlarından şunu anlıyoruz ki, Türkler hayvan sürülerini birbirinden ayırt etmek için mühür ve işaret kullanmakla beraber, soyadı niteliği taşıyan boy adından da istifade etmişlerdir. Nitekim Mahrnâg’da geçen Yağlağar İnal adındaki Yağlağar, Uygurlarda boy adıdır. (Sümer1999: 92). Şu an Çin’in Gansu (Kensu) eyaletindeki Sarı Uygurlar’da, Uygur boy adlarından biri olan Yağlağar adı kullanılmaktadır.

(Almas 1989: 419). Sarı Uygurlar'ın, boy adlarını kendilerine soyadı olarak kullandıkları bilinmektedir. Örneğin: Yağlaķar boy adı, cemaat adı olarak Yahelage (亚赫拉格) şeklinde kullanılmışken son zamanlarda kısaltılarak soyadı olarak Yañ (杨-yang) şeklini almıştır. Kūliķar boy adı, kalegaer veya halegeer (卡勒嘎尔/哈勒格尔) şeklinden kısaca ke (柯) veya ha (哈) olarak, ķoñrat ise gong elati (巩鄂拉提) şeklinden guo (郭) olarak soyadına dönüştürülmüştür. (Yang 1996: 180, 181). Uygurlarda bir başka boy adı olan Karluk, Őu an DoĒu Tūrkistan'ın Kumul bölgesinde Karluklar adlı cemaat için kullanılmaktadır. Kumul Uygurları arasında Karluklar harić, soyadı yerine kullanılan boy adlarından Ćumullar (Çigiller) ve Hular (Ćuzlar) da mevcuttur. (Kasim 1998: 123)

İslamiyet'ten sonra Arap soyadı kullanma şekli benimsenmiş ve bu kullanıma devam edilmiştir. Örneğin Ebunesir Farabi'nin soyadı Ebunesir Muhammet oĒlu Tarhan oĒlu Uzluk şeklinde idi. (Muhemmed İmin 1985: 8) GörüldüĒü gibi Tarhan, baba adı, Uzluk ise dede adıdır. OĒlu, ailevi aidiyet bildirme görevinde kullanılmıştır. Aydın kesim bilhassa yazar ve Őairler adını mahlas ile birlikte kullanıyordu. Örneğin Nasiriddin Rabguzi, Zahireddin Muhammet Babur, Muhemmed Emin Hirketi, Muhemmed Binni Abdulla Harabati, Molla Yunus Yerkendi vs.

Bahavudunbay OĒlu Abdulkeyyum Musabayof (Musabayeva: latin.uycnr.com) şeklindeki kullanım, XIX. yy'in sonu, XX. yy'm ilk yarısındaki Uygur ad, soyadı kullanma şeklinin bir örneĒidir. OĒlu sözcüĒü, Arapça kullanımdaki bin/binni'nin Uygurcasıdır. Musabayof ise, bu ailenin cemaat adıdır. Musabayofların dedeleri Musa Hacı'dır. Musa Hacı'nın oĒulları Hüseyinbay Musabayof ve Bahavudunbay Musabayof'tur. Bunların oĒulları ise Sabit Musabayof , Abdul eziz Musabayof , İsmail Musabayof, Ablehey Musabayof , Micit Musabayof , Abdukeyyum Musabayof, Ablet Musabayof, Tel'et Musabayof, Fukrat Musabayof'tur. Dördüncü kuşakların da Musabayof soyadını taşımakta oldukları bilinmektedir. Musabayoflar ailesinin evlatlarından 1950 doĒumlu Obulhesen Musabayof, Őu an DoĒu Tūrkistan'da ve Orta Asya'da bilinen iŐ adamıdır (HuŐtar: hi.baidu.com). Musabayof, bazı kaynaklarda Musabayev, Musabayeva şeklinde görülyor. Soyadına -of eklenmesi, Rus kültüründen etkilenmenin sonucudur. -ov (Davut Turahmetov) /-yov (Zeynidin Saliyov) / -yev (Helil Hemrayev) (Komisyon 2006: III- 482, 490, 499) / -eva (Nezhla Musabayeva) ekleri ise ses deĒişikliĒine uğramış şeklidir. -eva eki, bu soyadı taşıyanın bayan olduĒunun belirtisidir. Fakat bu tür kullanım toplum tarafından raĒbet görmemiŐtir. Dolayısıyla Rus etkisinin yoĒun olduĒu dönemlerde bile (1900-1949) DoĒu Tūrkistan'ın kuzey bölgelerinde ve aydın zümrede nadir olarak kullanılmıştır.

DoĒu Tūrkistan'daki Uygur toplumunda soyadı gibi kullanılan bir başka Őekil ise Abdurusul Beg, Poçi Mehmud Keri, Molla Őevket (Liu 2003: II/1-230, 260, 263), Davut Ravap biçimindeki kullanımdır. Bu tür kullanımda kiŐinin lakabı veya ünvanı, Őahsın soyadı yerine kullanılır, sanki soyadı görevindeymiŐ gibi izlenim verir. Fakat kuŐaklara aktarılmasında istikrar saĒlanmamaktadır. Buradaki Beg (bey) mevki ünvanıdır. Poçi (yalancı), Keri (yaŐlı) sıfat ifade eden lakaptır. Molla dinî ünvanıdır. Ravap ise bir çeŐit müzik aletinin adıdır, müzisyen olan Davut adlı kiŐinin lakabıdır.

Günümüzde Uygurlarda kiŐi adı ve soyadı, resmî kayıtlarda ad artı baba adı şeklinde kullanılmaktadır. Resmî belgelerde veya formlarda soyadı için baba adı yazılırken, baba adı için yine aynı Őekilde baba adı yazılmaktadır. Aslında doĒum sertifikası harić olmak üzere, pasaport, kimlik, diploma, sertifika, ehliyet gibi

belgelerin tümünde genel olarak adı ve soyadı (baba adı) yazılmaktadır. Baba adı ve anne adının ayrıca yazılması gerekmemektedir.

Görüldüğü gibi, Uygurlarda resmî olarak soyadı bulunmadığından, Uygur toplumunda aynı ad ve soyadı taşıyan pek çok kişi bulunmaktadır. Örneğin elli öğrenci bulunan bir sınıfta Aygül Memet ad ve soyadlı dört kişi, Turgun Emet ad ve soyadlı beş kişi olabiliyor. Dolayısıyla toplumda birey, adaşlarından, ya geniş ailesinin adıyla, ya fiziksel özelliğiyle, ya ikamet ettiği veya kökeninin bulunduğu yerle, ya da yetenekleriyle ayırt edilmektedir.

Soyadı kavramı, Uygurlarda yakın tarihli bir olgudur ve yaşadığımız XX. yüzyılın başlarında aydınlar tarafından istenilmiş, tek tük insanlar hariç, henüz toplumca genelleşmemiştir.

Yeni Uygurcada soyadı anlamında *familye* sözcüğü kullanılmaktaydı. Bu sözcük 1920 -1930 yıllarında Sovyetler Birliği'ne eğitim için giden aydınların aracılığıyla Rusçadaki Latin kökenli фамилия (familya) sözcüğünden alınmış ve Yeni Uygurcaya, ses değişikliğine uğrayarak "familye" şeklinde yerleşmiştir. (Sultan 2002: 45). Uygurcadaki soyadı için kullanılan familye sözcüğü yerine, son zamanlarda Türkçe kökenli sözcük olan *tegat* kullanılmaya başlamıştır. Bu sözcük, özellikle internet ortamında benimsenmiş durumdadır.

Ahmetcan Kasimi, Sovyetler Birliği'ne gittiğinde eğitim için kayıt olurken, annesi tarafından dedesinin adı olan Kasım Ahun adını kendisine soyadı olarak seçmiştir. (komisyon 1992: III- 927). Böylece Kasimi soyadı, onun ailesinin soyadı olarak devam etmiştir. Uygurların vatansever şehitlerinden şair Lutpulla Mutellip (1922-1945) de dedesinin adını kendisine soyadı olarak seçmiştir. Genel kullanıma göre aslında Lutpulla (kendi adı) Hezim (baba adı) olmalıydı. Fakat Lutpulla, modern tarzda eğitim veren Tatar ilkokulunda, daha sonra Rus lisesinde okumuştur. Soyadı kültürüyle tanışan Lutpulla, Mutellip'i soyadı olarak kullandıktan sonra aile fertleri de bu adı soyadı olarak kullanmıştır. (Erşidin 1998: 125) Memtili Efendi'nin (1901-1937) babasının adı Tohtaci olduğundan, "Uygur Edebiyatı Tarihi" adlı kitapta Memtili Tohtihaci şeklinde verilmiştir. (Komisyon 2006: III-380) Buradaki Memtili şairin adı, Tohtihaci babasının adıdır. Memtili Efendi'nin kızı, adı ve soyadını, Edibe (kendi adı) Memtili (baba adı) şeklinde kullanıyor. Torunu ise Mehbube (kendi adı) Memtili (dede adı) şeklinde kullanıyor. (Tekin 2000: 15, 22) Aslında genel kullanım şekline göre, torununun adı ve soyadı, Mehbube (kendi adı) Abdükadir (baba adı) şeklinde olması gerekiyordu. Uygurlarda özel durumlarda soyadı için baba adı yerine dede adı kullanılmaktadır. Memtili Efendi eğitimci, şair, müzisyen, mücadeleci kimliğiyle, toplumdaki ender şahsiyetlerden biri olduğu için, evlatları dedesini yaşatmak amacıyla, bu adı kendilerine soyadı olarak kullanmışlardır. Uygur toplumunda soyadı yerine çocuğun baba adını değil, dede adını kullanmasıyla ilgili bir başka özel durum vardır ki, çocuğun babasıyla annesi çocuk ufakken boşanmış ise ve çocuk annesiyle beraber anneanne ve dedeyle yaşıyorsa, çocuğun kimliğine, kendi adı artı anne tarafından dede adı şeklinde kaydedilir ve böyle devam eder. Memtili Efendi'nin adı ve soyadı, onun hayatını anlatan "Memtili Efendi" adlı kitapta ve diğer makalelerde, internet sitelerinde Memtili Efendi şeklinde yazılmıştır. Bu kullanım, Memtili Efendi'ye duyulan saygı (Talip 1990:112), sevgi, özlem gibi duygusal düşüncelerin ürünüdür. Uygur toplumu 1930-1940'lı yıllarda aydın, bilgili erkeklere "ependim" (efendi) sözcüğünü, adın sonunda saygı ifade edilen sıfat olarak kullanmıştır. Bayanlarda ise asil soydan gelen saygın biri olduğunu ifade etmek için "hénim" sözcüğünü kullanmıştır. 1950-1980 yıllarında devrin siyasi olayları ve bu siyasi atmosferin ihtiyacından dolayı

“yoldaş” sözcüğünü kişi adlarıyla beraber kullanmıştır. 1980’den sonra saygı duyulan ve sevilen kişilerden bahsederken erkekler için tekrar “ependi” (efendi), bayanlar için “hanım” (hanım)³ sözcüğünü, şahsın adının arkasına ekleme eğilimi göstermiştir. Bu tür kullanımda efendi, hanım sözcüğü sanki kişinin soyadıymış gibi izlenim verir. Özellikle Uygur kültürüyle ilgili bilgilerden yoksun kişileri, yanlış yola sevk edebilir. Bunun bir örneğini 2009 yılında yaşanan “Beş Temmuz Urumçi Katliamı” sonrası Rabiye Kadir Hanım adında gördük. Çin’in iç bölgelerinde Çince yayın yapan bir gazetede, İngilizceden Çinceye çevrilen makalede “Kadir Hanım” ibaresi geçiyordu. Çevirmen tarafından buradaki Kadir bayan adı, Hanım ise soyadı gibi algılanmıştır. (uyghur.xjass.com).

İngiltereli Thomas Francis Wade’nin geliştirdiği, Çincenin Latince fonetik alfabeyle yazılış şekli olan Wade-Giles romanization, 1958 yılında yapılan yazı reformu sonucu, bazı değişikliklere uğramıştı. Bunun üzerine 1976 yılında Çin Halk Cumhuriyeti Yazı Reform Komisyonu, “Çin Uyrukluların Kişi Adlarını Çince Fonetik Alfabeyle Yazma Kuralları”nı bildirmiştir. Bu bildiri 1978’de onaylanmış ve kurumlara dağıtılmıştır. Kişi adları, yer adları, posta telgraf, basın yayın için, Çince karakter karşılığında Latince yazılması gereken durumlarda, bu bildirideki fonetik alfabe (Pin Yin) kullanılacaktır. Fakat 1958’deki reforma kadar markalaşmış adlar, eski fonetik sistemde yazıldığı gibi devam edecekti. (Örneğin: 清华大学 bugünkü fonetik sistemde qinghua daxue olması gerekirken, eski sistem gereği Tsinghua daxue kalmıştır. 中华烟 zhonghuayan ise Chonghwa kalmıştır vs.) (www.zyqxzx.com , www.jjcbxx.com, www.baike.baidu.com). Tayvan’da 2000 yılında genel fonetik alfabeye geçilmiş, 2008 yılında şu an Çin’de kullanılan ve 1978’de kurumlara, 1980’de gümrüklere bildirilen Çince fonetik alfabe Pin Yin’e geçilmiştir. (www.zimc.cn , www.baike.baidu.com). Şu an azınlıkların bulunduğu pek çok ortaokul ve lise olmak üzere devlet okullarının resmi internet sitelerinde yer alan bu bildiriye göre, azınlıkların ad ve soyadları kendi dilindeki telaffuz şekliyle Çince fonetik yapıya uygun biçimde yazılacaktır. 1978’den sonra Çin’in “ekonomiyi kalkındırma, yurt dışına açılma” politikası gereği, adeta kapalı kutu haline gelen Doğu Türkistan ve Uygurlar, yabancı ülkelerle ve yabancı kişilerle temasa geçme fırsatı bulmuştur. Bilhassa 1980 sonrası insanlar yurt dışına çıkma imkânına kavuşmuştur. Tüm kısıtlamalara rağmen yurt dışında eğitim alma isteğinden vaz geçmeyen gençler, onların velileri, 2000 yılı sonrası dünyanın dört bir yanına gitmiş, çoğunluğu gittikleri ülkelere yerleşmiştir. Yurt dışına pasaport ile gidildiğine göre ve ad soyadı kullanımında yukarıda bahsettiğimiz bildiri uygulandığı için, Uygur kişi adlarında Uygurca kullanımıyla alakası olmayan bir durum şekillenmiştir. Şöyle ki Bumeryem Abdükerim (Büvimeriyem Abdülkerim) olan ad ve soyadı, pasaporta Bumairimu Abudukelimi şeklinde yazılmıştır ve gittiği ülkede resmi işlemlerde pasaport, kimlik olarak kullanıldığından, ad ve soyadı bu şekilde okunmaya ve yazılmaya başlanmıştır. Mihray Turgun ise Mikereyi Tuerhong olmuştur. Ablimit Abdurehim, Abulimiti Abudureyimu olmuştur. Daha da ilginç olanı, Çinlilerde soyadı önce, ad sonra geldiğinden, pasaporta yazılırken önde gelen adlar, soyadı yazılması istenilen kısma, sonda gelen baba adları ise şahsın adı yazılması istenilen kısma yazılmaktadır. Böylece Mihray (kendi adı) Turgun (baba adı, soyadı yerine kullanılıyordu), Mikereyi (soyadı) Tuerhong (kendi adı) olmuştur.

³ Bayanlar için kullanılan “hanım”, aynı zamanda öğretmen bayanlar için “öğretmen, hoca” anlamında kullanılıyor.

Müslüman Türklüğün hâkim olduğu bir toplumsal ve psikolojik çevrenin çökertilme girişimleri, belli ölçüde başarılı olmuştu. İnsanlar gündelik yaşantıda sıkıntısız olmayı ön plana koymuşlardı, fakat yurt dışı için kendilerine biçilen bu yeni ad ve soyadından oluşan kimliğe uyum göstermeleri oldukça zordu. Dikkatsizlik veya umursamazlık nedeniyle Uygurca kullanımıyla yazılan ad ve soyadı, resmi belge (pasaport) ile örtüşmediği durumlarda, çeşitli işlemlerin yapılabilmesi neredeyse imkânsız hale gelecektir.

Sonuç

Uygurların ad ve soyadları için kullandıkları sözcüklere bakılırsa, İslam kültürü etkisiyle Yeni Uygurcaya yerleşen Arapça ve Farsça sözcüklerin, dilin sözcük hazinesindeki öncülüğünü koruduğu anlaşılmaktadır.

Ad artı baba adı şeklindeki kullanım, Uygurların soyadlarının gerçek coğrafya ve soyağacı aidiyetlerini yansıtmamakla kalmayıp, kendi toprakları üzerinde yabancı olma durumunu meşru kılma hedeflerine ışık tutmuştur. Oysa soyadı, bir toplumu binlerce yıllık tarihine doğru geri götürerek, onları ırk ve kan kardeşlerine ulaştırıyor, kuşakların tarihi bağıyla olan kopukluğunu önlüyordu. Benlik değerinin bilincinde olan Uygur aydınları, 1930'larda başlattığı soyadı kullanma arayışlarına 1980'lerde hız vermiş, 1990'dan sonra daimî bir kimlik inşası için kollarını sıvamıştır. Bu çerçevede, ilk zamanlarda *Tarım Günçiliri* (Tarım Goncaları) gibi çocuk dergilerinde çocukların dedeleri ve dedelerinin babaları hakkında eğer bulabilirlerse onların da babası, dedesi hakkında bildiklerini yazma konusunda yarışmalar düzenlenerek, hem tarihî şahısları, olayları ortaya çıkarma hem çocukların ve velilerin soy kütüğüne merak sarmasını sağlama amaçlı etkinlikler yapılmıştır. Daha sonra pek çok makale ve kitap yayınlanmış, TV programlarında soyadı kullanmanın önemi vurgulanmıştır. Ablet Abdureşit'in Şinciang Uygur Özerk Bölgesi'nin⁴ reisi olduğu (1994-2003) dönemde, Arslan Abdulla, Azat Sultan gibi bilim adamlarının girişimiyle, Uygurların soyadı kullanmasıyla ilgili bilimsel alt yapı oluşturulmaya yönelik çalışmalar yapılmıştır. Bu çerçevede yapılan çalışmaların başarıları, birkaç kişinin, kendi kimliğine soyadını yazdırabilmesi ve konuyla ilgili birkaç bilimsel çalışmanın yayınlanmasıyla sınırlı kalmıştır. Yayınlanan çalışmalara şunları örnek gösterebiliriz: Enver Semed Gerbiy'in "*Uygurlarda Famile*" (Uygurlarda Soyadı) (2002) adlı kitabı, Azat Rehmitulla Sultan'ın başkanlığında hazırlanan "*Uygur Famile Tetkikati*" (Uygur Soyadı Araştırmaları) (2003), Veli Kerem Kökalp'ın "*Uygur İsim Famililiri*" (2003) Uygur Özerk Bölgesi Dil ve Yazı Hizmeti Komitesi hazırlayan "*Uygur Kişi İsimliriniñ Henzuçe Yeziliş Kaidisi Kollanmisi*" (Uygur Kişi Adlarının Çince Yazılış Kuralları Klavuzu) (2002). Reis, görev gereği Pekin'e yerleştirildikten sonra, Doğu Türkistan'ın reisi değişmiş, soyadı alma yönündeki çalışmalar, destek bulamamıştır. Fakat Uygur aydınları konuyla ilgili çalışmalarını kendi imkânları dâhilinde devam ettirmiştir. Bu sahada Mutellip Sıdık Kahiri'nin çalışmaları takdire şayandır. Kahiri 1982 yılından beri konuyla ilgili yedi kitap yayınlamıştır. En son yayınlanan kitabı ise, 2011 yılı Mayıs ayında yayınlanan

⁴ Doğu Türkistan, Mançu- Çin istilasına uğraması nedeniyle 18 Kasım 1884'de Çince "yeni toprak" anlamındaki *Şinciañ* ismiyle kayıtlara geçmiştir. (Kurban 1995: 85). 1.10.1955'de Çin komünist yönetimince "Şinciañ Uygur Özerk Bölgesi" adı verilmiştir. (Bekin 2005: 166). Bu nedenle Doğu Türkistan adı için Çin sınırları içerisindeki resmî yazılarda "Şinciañ Uygur Özerk Bölgesi" ibaresi kullanılmaktadır. Özel kurum ve kuruluşlar, halk ise bölge için sadece "Şinciañ" adını kullanmaktadır.

“*Uygur Kişi İsimliri Kamusi*”dir. Abduveli Zordun ve diğerlerinin hazırladığı “*Uygur Kişi İsimlerinin Henzuçe Yazılışını Keliplaştıruluş Kollanmisi*” (Uygur Kişi Adlarının Çince Yazılışlarını Düzenleme Klavuzu) adlı kitap da önemli çalışmadır. Bunlardan başka İbrahim Mutii, Abdureof Polat, Turnisa Rozi, Eziz Atavulla, Mutellip Sıdık’ın konuyla ilgili makaleleri vardır. Bu çalışmaların tümü, adları Türkçe (Uygurca) kullanma, soyadı kullanma, Çince yazılışlarında yanlışlıkları önleme yönündeki bilgileri içermektedir.

Son zamanlarda soyadı kullanan aydınların sayısında artış olduğuna rastlıyoruz. Örneğin akademik çalışmalarda Abdureof Polat Teklimakani, Geyretcan Osman Utğur, Eziz Atavulla Sartekin, Eset Sulayman Uygur, Abliz Memteli Orhun, Abdukerim Rahman Buçi, Rahile Davut Elçin, İslamcan Şerip Beşkeremi gibi kendi adı artı baba adı artı soyadı şeklindeki kullanımlar göze çarpmaktadır. Fakat bu tür kullanım, şahsın çevresi ve basın yayın araçlarıyla sınırlı kalmaktadır. Kimliğine bu şekilde yazdırma isteği ise, genel olarak başarısızlıkla sonuçlanmaktadır.

Günümüzde Çin sınırları içerisinde yaşayan Yizu, Beyzu, Deyzu, Miyavzu, Tungzu, Menzu, Huyzu (Dongan), Şibe, Sarı Uygur gibi toplumlar kendi ad ve soyadı için Çince ad ve soyadı kullanmaktadır. (Sultan 2002: 111). Şinciang Uygur Özerk Bölgesi yani Doğu Türkistan’daki Uygur aydınları ise akademik çalışmaları ile, soyadı kullanma yönündeki isteklerini ifade etmekte, devletin desteğini kazanmak için çırpınmaktadır. Fakat Uygurların ad ve soyadının yukarıda örnek verdiğimiz gibi Çince Pın Yin ile yazılarak, değişik bir kimlik kazandırılması ve dünyada ilk soyadı kullanan toplumlardan biri olarak kabul edilen Çinlilerin (Sultan 2002: 106) yönetimince, Uygurların soyadı kullanmasının yasallaştırılmaması, hem hukuki hem de toplumsal sorunları beraberinde getirmekle kalmayıp, Çinliler ile aynı devlet sınırları içinde yaşarken, Uygurların hep bir ötekilik hissetmesinin önemli nedenlerinden biri olmuştur.

Kaynakça

- ALİYEVA, Minara, “Abdulhalik Uygur’un Çağdaş Uygur Edebiyatındaki Yeri ve Önemi”, **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi**, 13: 185- 198
- ALMAS, Turgun, (1989), *Uygurlar*, Urumçi: Şinciang Yaşlar Ösmürler (Gençler Çocuklar) Neşriyatı.
- ALPTEKİN, İsa Yusuf, (1985), *Esir Doğu Türkistan İçin*, Derleyen: M. Ali Taşçı, İstanbul: Doğu Türkistan Vakfı Neşriyatı
- AMANOĞLU, Ebülfez Kulı, (2000), “Divanü Lugat-it Türk’deki Kişi Adları Üzerine”, **A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, 15: 5-13
- ARAT, Reşat Rahmeti, (1965), *Eski Türk Şiiri*, Ankara: TTK Yayınları.
- ARAT, Reşit Rahmeti, (1986), “İduk-Kut Ünvanı Hakkında”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, XXIV-XXV, 23-33
- BEKİN, M. Rıza (2005), *Doğu Türkistan Vakfı Başkanı M. Rıza Bekin’in Anıları*, İstanbul: Kastaş Yayınları.
- BUĞRA, Muhammet İmin, (1998), *Şerki Türkistan Tarihi*, Ankara: Emek Ofset Yayınları.
- CAFEROLU, Ahmet (1931) “Tukyu ve Uygurlar’da Han Ünvanları”, **Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası**, I, 105-119
- ERGİN, Muharrem, (2008), *Orhun Abideleri*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- ERŞİDİN, Tursun, (1998), *Lutpulla Mutellip ve Uniñ Keçürmişliri*, (Lutpulla Mutellip ve Onun Hatıraları) Urumçi: Şinciang Halk Neşriyatı.
- HACİP, Yusuf Has, (1984), *Kutadgu Bilig*, Pekin: Milletler Neşriyatı. (Transkripsiyonlu Uygurca)
- HEBİBULLA, Abdurehim, (2000), *Uygur Etnografiyisi*, Urumçi: Şinciang Halk Neşriyatı

- HOCAMHMET, Abdurşit, (1983), “*Kagılık Nahiyisiniñ 1926- Yıldıñ 1936- Yılgiçe Bolgan 10 Yıllık Tarihidin Eslime*” (Kagılık İlçesinin 1926 Yılından 1936 Yılına Kadar Olan 10 Yıllık Tarihinden Hatıra), *Şinciang Tarih Materyalliri*, 12: 182- 249
- HUŞTAR,Şirip, “*Musabayof ve Oniñ Soda Karhanisi*”, (Musabayof ve Onun Ticari Şirketleri), Çevrimiçi: <http://hi.baidu.com/qutlan/blog/item/b0803a0a2ba764c57acbe16e.html> 02 Kasım 2011
- KAHİRİ, Mutellip Sıdıq, (1998), “*Uygur Kişi İsimleriniñ Cins Alahidiligi Toğrisida*” (Uygur Kişi Adlarının Cins Özelliği Hakkında), *Şinciang İctimaiy Penler Tetkikati*, 3: 116-119
- KARAHAN, Leyla, (2009), “Türkçede Dinî Anlamlı Bazı Kişi Adlarını Ekle Değıştirme Geleneği”, *Dil Araştırmaları*, 4: 17-24
- KASIM, İsmet, (1998) “*Kumul Uygurlariniñ Lekem Adetleri Toğrisida*” (Kumul Uygurlarının Lakap Adetleri Hakkında) , *Şinciang İctimaiy Penler Tetkikati* (Şinciang Sosyal Bilimler Araştırması) Dergisi, 3: 120-123
- KAŞGARLI, Mahmut, (1981) *Türki Tıllar Divanı*, (Uygurca), Urumçi, Şinciang Helk Neşriyatı. I, III.
- KOMİSYON, (1984), *Hanyu Wailacı Cıduan* (Çincedeki Alıntı Kelimeler Sözlüğü), Şanghai: Shanghai Cishu Chubanshe
- KOMİSYON, (1991), *Vei Vu Er Zu Jian Shi*, (Uygurların Kısa Tarihi), Urumçi: Şinciang Halk Neşriyatı.
- KOMİSYON, (1992), *Uygur Tiliniñ İzahlık Luğiti* (Uygur Dilinin İzahlı Sözlüğü), Pekin: Milletler Neşriyatı. III.
- KOMİSYON, (1995), *Şinciang Üç Vilayet İnkılabıga Dair Çoñ İşlar Hatirisi* (Şinciang Üç Vilayet İnkılabına Dair Büyük Olaylar Hatırası) , Urumçi: Şinciang Halk Neşriyatı.
- KOMİSYON, (2005), *Şinciang Yılnamisi*, Urumçi: Şin Jiang Uygur Özerk Bölgesi Tezkere Komitesi Yayınları.
- KOMİSYON, (2006), *Uygur Edebiyatı Tarihi*, Pekin: Milletler Neşriyatı, II,
- KOMİSYON, (2006), *Uygur Edebiyatı Tarihi*, Pekin: Milletler Neşriyatı. II.
- KURBAN, İklil, (1995), *Doğı Türkistan İçin Savaş*, Ankara: TTK Yayınları.
- KURBAN, Nurahmet, (2010), “Çağdaş Uygur İslam Düşüncesinin Önderi Abdulkadir Damolla”, *Bilgi*, 53: 167-182
- LIU, Zhi-xiao, (2003), *Uygur Tarihi* , Uygurca’ya Çev. Ablet Nurdun v.d, Urumçi: Şinciang Halk Neşriyatı.
- MEMTİLİ, Edibe, (2000), “*Dadam Memtili Tohtacini Esleymen*” (Babam Memtili Tohtacı’yi Hatırlarım), *Memtili Ependi ŞE’irleri*, Haz. İbrahim Alptekin, Urumçi: Şinciang Halk Neşriyatı.
- MUHEMMED İMİN, Abdüşükür, (1985), *Farabi ve Uniñ Pelsepe Sestimisi* (Farabi ve Onun Felsefe Sistemi), Urumçi: Şinciang Halk Neşriyatı.
- MUSABAYEVA, Nezhla, “*Dadam Abdulkeyyum Musabayofni Esleymen*” (Babam Abdulkeyyum Musabayof’u Hatırlarım), Çevrimiçi: http://latin.uycnr.com/vl_447/wx/201106/t20110619_121582_2.html 02.11.2011
- NECİP, Emir Necipoviç, (1995), *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Çev. İklil Kurban, Ankara: TDK Yayınları.
- NIU, Ru-chen, (1994), *Xin Jiang Diming Gaishuo* (Şinciang Yer Namları Hakkında Kapsamlı Beyan), Pekin: Merkezi Milletler Üniversitesi Yayınları.
- ÖLMEZ, Mehmet, (2000) “Dil Devrimi Sonrası Ad ve Soyadlarımız”, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 24/II: 107-117
- ÖZKAN, Mustafa, (1999), *Tarih İçinde Türk Dili*, İstanbul: Filiz Kitabevi.
- ÖZTÜRK, Ali, (2000), *Çağları İçinde Türk Destanları*, İstanbul: Alioğlu Yayınları.
- REŞİDEDDİN, (1992), *Camiul Tevarih* (Camiu’t-tevarih), Urumçi: Soda Neşriyatı Yayınları.
- SARTEKİN, Eziz Atavulla, (1998), “*Famile ve Tehellus Toğrisida*” (Soyadı ve Mahlas Hakkında), *Til ve Tercime Dergisi*. 4: 50-53
- SEYİT, Mirehmet ve diğlerleri, (1997), *Memtili Ependi* (Memtili Efendi) Urumçi: Şinciang Üniversitesi Neşriyatı.

- SİDİK, Mutellip, (1997), “*Uygurlarda İsim Koyuş*” (Uygurlarda Ad Koyma), **Şinciang Mediniyeti Dergisi**, 4: 50-55
- SULTAN, Azad Rehmitulla, (2002), **Uygur Famile Tetkikati** (Uygur Soyadı Araştırmaları) , Urumçi: Şinciang Halk Neşriyatı.
- SÜMER, Faruk, (1999), **Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları**, İstanbul:Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, I.
- ŞEHİDİ, Burhan, (1986), **Şinciangnın 50 Yili** (Şinciang’ın 50 Yılı), Çev. Nurmuhemmet Döleti v.d., Pekin: Milletler Neşriyatı.
- TAKLAMANLI, Abdurrauf Polat, (1996), “Uygur Kişi Adları Üzerine”, Çev. Alimcan İnayet, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, I, 193-212
- TALİP, Abdulla, (1990), **Uygur Maarip Tarihidin Uçiriklar** (Uygur Eğitim Tarihinden Haberler), Urumçi: Şinciang Halk Neşriyatı.
- TURAN, O, (1940-1942)“İlig Ünvanı Hakkında”, **Türkiyat Mecmuası**, VII-VIII, 2: 192-199
- YANG Jin-Zhi, (1996), **Yu Gu Zu Yan Jiu Lun Wen Ji** (Yugur Araştırmaları Makaleler Kitabı), Lanzhou: Lanzhou Üniversitesi Neşriyatı.

Elektronik kaynaklar

- Çevrimiçi, <http://www.turkyurdu.com.tr/modules.php?name=Dergi&file=article&sid=1009>
22 Ekim 2010
- Çevrimiçi:<http://www.zimc.cn/rule/5/7-23.htm>, 04.11.2011
- Çevrimiçi: <http://baike.baidu.com/view/472945.htm> 04.11.2011
- Çevrimiçi: http://uyghur.xjass.com/lading/content/2010-10/21/content_170400.htm
03.11.2011
- Çevrimiçi:http://www.china.com.cn/aboutchina/zhuanti/wwez/2009-07/13/content_18123206.htm 29.11.2011
- Çevrimiçi: <http://zyqxzx.com/jdc/Print.asp?ArticleID=998&Page=1> 03.11.2011
- Çevrimiçi: http://www.jjcbxx.com/contentlist_181_504.html 03.11.2011
- Çevrimiçi: <http://baike.baidu.com/view/6014018.htm> 03.11.2011